

**O‘ZBEK TILINING RIVOJIGA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD
BOBURNING QO‘SHGAN HISSASI**

Yulanova Nargiza Davlatovna
katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada shox va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti, ijod yo‘li, uning dunyoqarashi haqida xorijiy olimlarning fikrlari, Bobur ijodining o‘rganilishi, asarlarining ahamiyati haqida fikr bildirilgan.

Аннотация. В данной статье изложены жизненный путь автора и поэта Захириддина Мухаммада Бабура, его творческий путь, его мировоззрение, статьи научного творчества, изучение Бабура, значение его произведений.

Annotation

This article describes the life path of the author and poet Zahiriddin Muhammad Babur, his creative path, his worldview, articles of scientific creativity, the study of Babur, as well as the significance of his works.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, “Boburnoma”, manba, mashhur, ruboiy, tarixiy, asar, turkiy.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, «Бабурнома», источник, известный, рубайи, исторический, произведение, тюркский.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, "Baburnoma", source, well-known, rubaiyat, historical, work, Turkic.

Zahiriddin Muhammad Bobur O‘rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she‘riyatida o‘ziga xos o‘rin egallagan adib, shoir, olim bo‘lish bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo‘lsa, serjilo o‘zbek tilida yozilgan «Boburnoma» asari bilan

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th March, 2025

jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Uning nafis gʻazal va ruboiylari turkiy sheʼriyatining eng nodir durdonalari boʻlib, «Mubayyin» («Bayon etilgan»), «Xatgi Boburiy», «Harb ishi», Aruz haqidagi risolalari esa islom qonunshunosligi, sheʼriyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa boʻlib qoʻshildi.

Tarixda ulugʻ shoh, shoir, olim, tom maʼnodagi buyuk ijodkor boʻlgan Zahiriddin Muhammad Bobur jahon madaniyatiga ulkan hissa qoʻshgan allomalardan biridir. Bobur goʻzal xulq-atvor egasi, taqvo, shijoat, halollik, vafodorlik, sabr-toqat, himmat, adolat, rahm-shafqat kabi xislatlarni mujassamlagan. Bu xislatlar uning ijodida ham oʻz ifodasini topgan.

1983- yil YUNESKO qarori bilan Bobur tavalludining 500 yilligi keng nishonlandi. Bu yil, yaʼni 2023-yilda esa Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini nishonlamoqdamiz.

Zahiriddin Muhammad Bobur adabiyot, sanʼat, tarix va ilm-fanning turli jabhalarida bebaho asarlar yaratdi. Uning eng yirik asari “Boburnoma”dir. Yevropalik sharqshunos olimlar P. de Kurteyl, H.Vamberi, Elfinston bu asarni qadimgi rim imperatori Yuliy Sezarning “Xotiralar” (asar “Galliya urushi tarixi” va “Fuqarolar urushi tarixi” nomli ikki qismdan iborat – M.X.) kitobi bilan bir qatarga qoʻyib baholagan edilar.

Fransuz sharqshunosligida Bobur ijodini oʻrganish, u haqida tadqiqotlar yozish XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. 1773-yilda sharqshunos A. de Longperye oʻzining “Asarlar” toʻplamida “Xatti Boburiy” haqida” maqolasini eʼlon qildi. Muallif “Xatti Boburiy” xususida fikr yuritarkan, Bobur alifbosi murakkab arab alifbosidan oʻzining soddaligi va yozuvga qulayligi bilan farq qilishini taʼkidlab oʻtadi. 1854 yilda Parijda “Hozirda va qadimda yashagan tarixiy shaxs-lar hayoti” nomli kattagina kitob chop qilinadi. Mazkur kitobdan sharqshunos M Langle (1763–1824)ning “Zahiriddin Bobur hayoti va ijodi” nomli maqolasi ham oʻrin olgan edi. Maqolada Bobur haqidagi avvalgi manbalarga nisbatan ancha boy material berilgan. XIX asrning oltmishinchi yillari mashhur fransuz leksikografi Per Larussning koʻp jildli “XIX asr katta fransuz qomusiy lugʻati” nashr etiladi. Lugʻatning ikkinchi jildidan oʻrin olgan “Zahiriddin Muhammad Bobur” maqolasi diqqatga sazovordir.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th March, 2025

Maqola muallifi “Boburnoma”ning yozilishi va boshqa tillarga tarjima qilinishi tarixiga to‘xtalib, “bu asar, darhaqiqat, juda qiziqarli bo‘lib, hali Fransiyada qariyb ma’lum emas. Turkiy-chig‘atoy tilida yozilgan bu kitob dastlab forsiyga tarjima qilindi va Hindiston musulmonlari orasida shuhrat topdi”, – deb yozadi.

Per Laruss “Boburnoma”ning yozilishi haqida o‘z fikrini quyidagicha bayon qilgan: “Boburda “Boburnoma”ni yozish fikri hayotining qaysi yillarida tug‘ilganligi noma’lum, bu haqida kitobning biron joyida ham yozilmagan. Bizningcha, Bobur o‘z asarini Hindistonda hukmronlik qilgan yillarida yozgan bo‘lishi kerak”. Darhaqiqat, “Boburnoma”ning qachon yozilganligi haqidagi aniq ma’lumot mavjud emas. Bobur va boburiylar davri adabiyotini chuqur o‘rgangan o‘zbekistonlik professor N.Mallaev bu haqida quyidagilarni yozadi: “Bobur siyosiy faoliyatining dastlabki yillaridan boshlab o‘z sarguzashtlari va turli xil tarixiy voqealarni xotira daftarida aks ettirib borgan va keyinchalik mana shu xotira daftari “Boburnoma”ni yaratishga asos bo‘lib xizmat qilgan. U “Boburnoma”ni qachon yozishga kirishgani ma’lum emas. Biroq asarning ayrim o‘rinlari uning ko‘proq qismi Hindistonda yozilgani yoki qayta tahrir qilinganini ko‘rsatadi”. Yuqorida keltirganimizdek, bu jihatdan fransuz va o‘zbek olimining fikrlari bir-biriga yaqindir.

Per Laruss qomusidagi maqola muallifi “Boburnoma” matnining badiiyligi xususida mulohaza yuritarkan, aniq xulosalar chiqarishga harakat qiladi. “Uslubi jihatidan, – yozadi muallif, – asarning birinchi va ikkinchi qismining boshlanishi juda qiziqarli yozilgan, voqealar turli detallarga boy, xronologik izchil, ifoda soddaligi va ravonligiga katta e’tibor qaratilgan”. Shuningdek, maqolada “Boburnoma”ga chizilgan miniatyuralarga ham alohida to‘xtalingan.

Bobur merosini o‘rganish, “Boburnoma”ni tarjima va lisoniy tahlil qilishda fransuz turkologi Anri Pave de Kurteyl (1821–1889)ning xizmatlarini alohida ta’kidlab o‘tmoq joizdir. Fransiya kolleji turkiy tillar kafedrasi mudiri, Fransiya akademiyasi a’zosi, Sankt-Peterburg Fanlar akademiyasi muxbir a’zosi bo‘lgan Pave de Kurteyl vatani turkologiya ilmining rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shdi. Uning olimlik faoliyatida u tuzgan “Sharqiy turkiy tillar lug‘ati” yoxud “Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur va Abulg‘ozi Bahodirxon asarlarini o‘qish uchun izohli lug‘at” alohida ahamiyatga molikdir.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th March, 2025

Olim o‘z lug‘atini tuzishda Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devoni, “Xamsa”si, Zahiriddin Boburning “Boburnoma”si, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarai turk” asarlari matnidan manba tarzida foydalanadi. Lug‘atda keltirilgan olti mingdan ziyod eski o‘zbek tiliga oid so‘zlarni fransuz tiliga o‘g‘irishda olim ijodiy yondashib, har bir so‘zning ma’nosini aniq, atroflicha izohlashga harakat qiladi. Akademik A.N.Kononov ta’kidlaganidek, mazkur lug‘at eski o‘zbek tili va adabiyotini o‘rganishda hanuzgacha ahamiyatini yo‘qotgan emas.

Professor Pave de Kurteyldagi bu katta tayyorgarlik, eski o‘zbek tili va adabiyotidan egallagan puxta bilimi uni “Boburnoma”ni tarjima qilishga undagan edi. 1871 yilda “Boburnoma”ning Pave de Kurteyl tarjimasini ikki jildda nashrdan chiqadi. Birinchi jildda tarjimonning o‘n olti sahifali so‘zboshisi ham berilgan. Unda “Boburnoma”ning yozilish tarixi, unda tasvirlangan davrlar, Boburshohning Afg‘oniston va Hindistonda barpo etgan qudratli imperiyasi xususida ma’lumotlar berilgan. “Men tarjima qilgan bu asar faqat sharqshunoslar uchungina emas, – deb yozadi professor Pave de Kurteyl, – balki tarix va geografiya ilmi bilan shug‘ullanuvchi kishilar uchun ham foydalidir. Unda XV asrning oxiri va XVI asrning birinchi yarmida yashab o‘tgan arboblarning va hukmdorlarning hayoti, sharqiy turk adabiyotining oltin davri ta’rifi, shahzodalar, beklar hamda fuqaroning turmushi tavsiflangan”. Shuningdek, so‘zboshida Boburning taxtga o‘tirish davridan boshlab Hindistonni zabt etguniga qadar bosib o‘tgan hayot yo‘li hikoya qilingan, ayniqsa, “Boburnoma” ta’rifiga keng o‘rin berilgan.

Ma’lumki, “Boburnoma”ning tili xalq tiliga yaqindir. Bu xususda professor Pave de Kurteyl shunday yozadi: “Bobur tili usmonli turk tili emas, balki sof turkiy til (o‘zbek tili – M.X.) bo‘lib, har qanday arab va forsiy iboralardan xolidir. Bu til shoir Lutfiy va Navoiy, Sulton Husayn va Mir Haydar tili bo‘lib, juda sodda, boy hamda ifodalidir”.

Yuqorida qayd etganimizdek, g‘arblik bir qator olimlar “Boburnoma”ning yaratilishini Bobur Hindistonda hukmron bo‘lgan davr bilan bog‘laydilar. Fransuz tarjimoni bu borada quyidagi fikrni aytadi: “Agar mendan “Boburnoma” qaysi davrda yozilgan, deb so‘rasalar, men kitob Bobur Hindistonni zabt etgandan so‘ng, ya’ni 1526 yildan boshlab yozilgan va Boburshoh hayotining oxirigacha davom etgan, deb javob qilardim”. (Bizdagi rasmiy manbalarda asarning yozilish yillari

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th March, 2025

sifatida taxminan 1518/19–1530 yillar ko‘rsatiladi. – M.X.). Professor Pave de Kurteyl bunday xulosaga kelishda, asarning dastlabki boblarida ham Hindiston davri voqealarining uchrab turishiga asoslangan edi. Shuningdek, so‘zboshida Pave de Kurteyl o‘ziga qadar amalga oshirilgan “Boburnoma”ning ikki mashhur tarjimasi xususida ham mulohaza yuritadi. Bular, Akbarshoh zamonida uning topshirig‘i bilan qilingan Mirza Abdurahimxon ibn Bayramxonning forsiy tarjimasi hamda sharqshunos olimlar Jon Leyden va Vilyam Erskinning inglizcha tarjimasidir. “Parijdagi Milliy kutubxonada, – deydi sharqshunos, – Mirzaxon, ya’ni Abdurahimxon tarjimasidan iborat qo‘lyozmaning ikki nusxasi saqlanadi. Abdurahimxon Humoyun podsholigi davrida uning saroyidagi eng nufuzli kishilardan bo‘lgan, uning obro‘yi Akbar va Jahongir mirzo davrida ham saqlanib qolgan (u 1626 yilda vafot etgan)”. Olim ta’kidlaganidek, Abdurahimxonning forsiy tarjimasi “Boburnoma”ning Sharqda keng tarqalishiga yo‘l ochib berdi va Yevropa sharqshunoslarining ham nazariga tushirdi. Mazkur tarjimaning miniatyuralar bilan bezatilgan nusxalari hozir London, Parij, Kalkutta kutubxonalarida saqlanadi. Professor Pave de Kurteyl J.Leyden va V.Erskin bajargan inglizcha, A.Kayzer o‘g‘irgan nemischa tarjimalarga yuqori baho berish bilan birga, ulardagi nuqsonlarga ham to‘xtalib o‘tadi.

“Mening oldingi tarjimonlarga birdan-bir e’tirozim, ular asl nusxa matni ustida fors tiliga qilingan tarjima (Mirza Abdurahimxon tarjimasi ko‘zda tutilmoqda – M.X.) asosida qunt bilan ishlashmagan... Inglizcha va nemischa tarjimalar aslidan bir qadar uzoqlashgandir, ko‘pchilik hollarda geografik nomlar forsiyda qanday berilgan bo‘lsa, shu holda takrorlangan. Ayniqsa, Shimoliy Hindistondan keladigan daromad xususida gap ketganda, bu nuqsonlar yaqqol ko‘zga tashlanadi”. Pave de Kurteylning bu tanqidi o‘rinli edi. Darhaqiqat, Boburning qo‘l ostida bo‘lgan joylardan keladigan daromad hisobi to‘g‘risida gap borganda inglizcha tarjimada anchagina chalkashliklar mavjudligi shu tarjimani tahlil qilgan munaqqidlar tomonidan ham ta’kidlangan.

1888 yil “Osiyo” jurnalining ikkinchi jildida sharqshunos Jyul Darmstetening “Qobul yozuvlari. Boburshoh va boshqa mo‘g‘ul shahzodalarining qabrtoshlaridagi bitiklar” maqolasi e’lon qilinadi. Maqolada muallif Bobur va boburiylar

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th March, 2025

maqbarasidagi bitiklar haqida atroflicha ma'lumot berish bilan birga, ularning fransuz tiliga tarjimasi va talqinini ham keltirib o'tadi.

Ma'lumki, Boburning "Aruz risolasi" asari o'zbek va boshqa turkiy xalqlar she'riyati qonuniyatlarini o'rganishda muhim ahamiyatga molik qo'llanmalardan hisoblanadi. Ammo bu asar qo'lyozmasining saqlanib kelinganligi ilmiy jamoatchilikka ma'lum emas.

Qo'lyozmaning bir nusxasi Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanib kelinayotgani haqida 1923 yil turk olimi M.F.Ko'prulizoda ilk bor ma'lumot bergan edi. Fransuz sharqshunosi Edgar Bloshe o'zining Parijdagi "Milliy kutubxonada saqlanayotgan turkiy qo'lyozmalar katalogi" kitobida "Aruz risolasi" asarining ushbu qo'lyozmasiga ham to'xtalib, keng tavsif berib o'tadi. Taniqli olim, professor Hamid Sulaymonov 1968 yil Parijda bo'lganida E.Bloshe katalogida zikr etilgan "Aruz risolasi" qo'lyozmasining mikrofilmini olishga muvaffaq bo'lgan edi. Shuningdek, E.Bloshe katalogida Bobur "Devon"i qo'lyozmasi ham kutubxona fondining 1230 inventar raqami ostida saqlanayotgani tavsif qilinadi. Bloshe ta'rificha, 1515 yilda Qobulda ko'chirilgan ushbu "Devon"ga Bobur g'azallari va ruboyilari kiritilgan bo'lib, nihoyatda chiroyli miniatyuralar bilan bezatilgan ekan.

Ko'rinadiki, "Boburnoma"ning A.J.Klaprot, A.Longpere, M.Langle, A.Pave de Kurteyl, F.Grenard, Bake-Grammon kabi fransiyalik tadqiqotchi va tarjimonlari Bobur merosini tarixiy-etnografik, bibliografik hamda lingvistik jihatdan tavsif qilish bilan Yevropada boburshunoslikning rivojiga munosib hissa qo'shdilar. Qolaversa, Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-fan, adabiyot va san'atga baxshida boy merosini to'plash, nashr etish hamda jahon andozasida real baholamoq uchun yuqoridagi manbalardan foydalanmoq maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nuritdinov M., Boburiylar sulolasi, Toshkent, 1994.
2. Azimjonova S., Zahiriddin Muhammad Bobur, Maqolalar to'plami, Toshkent, 1995.
3. Vohidov R., Biz bilgan va bilmagan Bobur, Toshkent, 2000.
4. Lutfullo Mahmud, Boburni tushunish baxti, Toshkent, 2009.